

УДК 378.147

Кобилянський О. В., Кобилянська І. М.

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ БЕЗПЕКИ У СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Постановка проблеми. Великий комплекс глобальних проблем, які викликані стрімким технічним, економічним і соціальним розвитком людства, поставив його перед дилемою – вижити чи загинути. Науково-технічна революція відкрила широкі можливості для всебічного розвитку людини і, відповідно, зростання ролі людського фактора у житті суспільства. Вже сьогодні, за час трудової активності людини відбувається зміна декількох поколінь техніки. Ускладнення техніки вимагає від працівників постійного підвищення їх кваліфікації і оволодіння новими знаннями для її подальшого вдосконалення. А це означає гармонійне поєднання у кожній людині професійної компетентності з науковим світоглядом, соціальною відповідальністю і загальнолюдськими моральними цінностями. Тому певному рівню технічного розвитку повинен відповідати і соціальний стан суспільства.

Сучасна концепція безпеки життєдіяльності базується на досягненні допустимого ризику. Її сутність полягає у прагненні створити такий малий ризик, який сприймає суспільство у цей час, виходячи з рівня життя, соціально-політичного та економічного становища, розвитку науки та техніки. Аналіз причин нещасних випадків свідчить про переважання у виробничому травматизмі частки людського чинника. Помітно виросла останнім часом питома вага аварій, які відбуваються через неправильні дії персоналу, що пов'язано з низьким рівнем професіоналізму, невмінням ухвалювати оптимальні рішення в складних обставинах, а також в умовах дефіциту часу.

Причиною цього стали наступні недоліки підготовки фахівців з безпеки життєдіяльності: ігнорується процес формування особових якостей людини, необхідних для забезпечення безпеки життєдіяльності під час здобуття освіти; процес підготовки з безпеки життєдіяльності знаходиться поза культурним полем, у результаті чого ігнорується соціокультурний контекст процесу навчання. Тому у контексті проблеми формування загальнокультурних компетенцій з питань безпеки життєдіяльності необхідно звернути увагу на особовий аспект підготовки фахівця, у якого необхідно сформувати культуру безпеки і ризик-орієнтоване мислення, уміння оцінити середовище перебування щодо особистої безпеки, безпеки колективу, суспільства та здатність до вирішення професійних завдань, пов'язаних із гарантуванням збереження життя та здоров'я персоналу об'єктів господарювання, в умовах небезпечних і надзвичайних ситуацій [7].

Аналіз досліджень і публікацій. Враховуючи той факт, що набуття сукупності загальнокультурних та професійних компетенцій з безпеки життєдіяльності є необхідною умовою безпечної поведінки людини, цим питанням в останні роки почала приділятися велика увага в освітній сфері. Зокрема, на основі напрацювань міжнародних і українських науковців у сфері безпеки в Україні реалізується концепція освіти з напрямку «Безпека життя і діяльності людини», в рамках якої викладається комплекс дисциплін: валеологія, екологія, цивільний захист, охорона праці, чільне місце серед яких посідає безпека життєдіяльності. Разом з тим, сформованих в процесі навчання у школі та професійної підготовки у вищих навчальних закладах компетенцій недостатньо для забезпечення людини. Необхідно, щоб безпека стала пріоритетною ціллю та внутрішньою потребою окремої людини, колективу та суспільства в цілому.

Цього можна досягнути шляхом формування нового світогляду, системи ідеалів і цінностей, норм і традицій безпечної поведінки, тобто становлення цілісної культури безпеки як елемента загальної культури, що дозволяє реалізувати захисну функцію людей. Термін «культура безпеки» вперше з'явився у підсумковій доповіді МАГАТЕ з розгляду причин і наслідків аварії в Чорнобилі, опублікованій у 1986 році. У доповіді було визнано, що однією з причин трагедії стала відсутність культури безпеки у працівників. З того часу формуванню культури безпеки та її поліпшенню присвячено багато робіт [1-4, 8].

У багатьох країнах проблема культури безпеки стала предметом уваги влади, а державними органами з регулювання безпеки вона визнана одним з основних стратегічних напрямів їх діяльності. Але відмінності у національних культурах ускладнюють процес застосування кращих підходів до вирішення цих проблем в різних країнах. Цей процес має базуватись на наукових та системних підходах.

Мета статті – визначення передумов формування у майбутніх фахівців сукупності загальнокультурних компетенцій з безпеки життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу. Л. П. Буєва [1], аналізуючи освітній аспект у процесі формування культури особистості, відмічає, що у критичних і кризових для суспільства ситуаціях найбільш важливим полем формування людини є культура. «Термін «культура» у соціологічному сенсі не містить у собі ніякої оцінки, він відноситься до способу життя будь-якого суспільства у цілому ...» [2]. Е. А. Орлова [6] розуміє культуру як зміст соціального життя людей. Багато культурологів, відмічає автор, вважають, що культура матеріалізується в об'єктивних формах минулого і сьогодення, але її реальне існування проявляється тільки у взаємодії між людьми. У будь-якій соціокультурній системі, відмічає Е. А. Орлова, діють два нормативні механізми, які обумовлюють стійкість системи в часі. Один відноситься

до задоволення потреб людини, інший – до підтримки функціонування системи, що має культурне вираження у моральних нормах. Комплексне вивчення механізму взаємодії людей з їх природним і соціокультурним оточенням відбувається у рамках екології, центральним завданням якої є «вивчення економічних і екологічних чинників і систем, які обумовлюють життєзабезпечення» [6].

Відповідно, освітній процес повинний мати якомога більший культурний простір як необхідну умову розширення можливостей для виживання, тому що, поєднавши зміст освіти з культурними надбаннями, людина матиме можливість встояти і вижити у несприятливих умовах або у кризових ситуаціях. На думку Л. П. Буєвої [1] освіта неможлива поза соціокультурним контекстом, який задається традиціями, звичаями, менталітетом, знаннями, готовністю і бажаннями. Відповідно, ситуація, яка склалась нині в освіті характеризується інтеграцією двох процесів (культурного і освітнього), у результаті чого багато дисциплін, у тому числі і дисципліна «Безпека життєдіяльності», опинилися у єдиному культурному полі і освіченою людиною вважається не тільки компетентна та поінформована, а, у першу чергу, – культурна людина.

Вивчення динаміки процесу накопичення культурного досвіду передбачає звернення до життєдіяльності людини. Вивчення життя людей у сучасних умовах пов'язане передусім з цілеспрямованими соціокультурними змінами. За час існування будь-якого соціуму відбувається становлення і розвиток усіх форм життя: економічного, політичного, культурного. Будь-які зміни у житті суспільства спричиняють зміни у життєдіяльності людей. Сьогодні велика частина життєдіяльності людини протікає в умовах антропогенних систем, тісно пов'язаних із суспільним виробництвом і споживанням.

В умовах екстенсивного розвитку техносфери біологічна суть структури людини все більше заміщувалася соціальною, на першій план виходили економічні і матеріальні стимули. Але антропогенна діяльність не зуміла створити якісну техносферу по відношенню до людини і суспільства, довелося перейти до етапу вдосконалення техносфери, зниження її негативного впливу на людину. Це послужило передумовою появи такої області знання, як охорона праці. Становлення охорони праці відбувалося під впливом природних (боротьба за підкорення сил природи) і соціальних (формування людини в процесі праці) чинників. Спроба деяких теоретиків нав'язати думку про те, що засобам праці належить головна роль у виробництві, а людині загрожує вигнання зі світу машин, потерпіла крах, оскільки, саме розум і інтелект людини відіграє вирішальну роль у вдосконаленні і створенні знарядь і предметів праці, які людина поставила собі на службу для створення безпечних умов і полегшення трудової діяльності.

По мірі вдосконалення знарядь і предметів праці, перетворювалася і соціальна категорія людини, що включає компетенції,

уміння, знання, навички і поведінку. Цей складний процес відбувався як еволюційний перехід від однієї форми існування людини до іншої, від біосоціальної до соціокультурної. Суть проблеми, яка постала перед людством, полягає саме у тому, що люди не встигли адаптувати свою культуру до тих змін, які самі ж внесли до цього світу, джерела цієї кризи лежать усередині, а не поза людським існуванням. І розв'язання цих проблем повинне виходити передусім зі зміни самої людини, її внутрішньої суті.

Тому в останні роки набули актуальності питання про взаємозв'язок культури і суспільства. У поняття суспільство, в даному випадку, вкладається система соціальних форм основних видів діяльності, що забезпечують життєдіяльність людини. Основними видами діяльності людини є – матеріальне виробництво, управління, спілкування. Будь-яка діяльність людини дискретна як в часі, так і в просторі, хоча соціальне життя в цілому безперервне. Цю безперервність забезпечує культура у вигляді таких елементів, як пам'ять, досвід, традиції тощо. Культура транслює інформацію про види діяльності людини через специфічні форми зберігання – зразки, норми, цінності, принципи. Передачу ж культурних феноменів у часі забезпечує навчання.

Освіту і культуру не можна розглядати окремо. Це дві сторони «єдиного процесу відтворення, розвитку людини» [1]. До початку ХХ століття ця єдність зберігалася. Освітні установи були одночасно і культурними центрами. Нині ці два процеси диференціювалися, нерідко вони протиставляються один одному. У результаті освіта на певний період часу втратила культурологічний аспект, що виявилось в переважанні прагматичних і функціональних підходів до освіти. Система знань не зв'язувалася з активізацією внутрішньої культури людини. Поняття «освічена людина» стало синонімом поняття «поінформована людина». Це відчуження освіти і культури повною мірою не подолане досі і тенденція відособлення в процесі навчання і виховання переважає.

Сучасну культуру складають, на думку дослідників, культури контролю і свободи. Під культурою контролю розуміють суспільство з виробленою системою способів впливу на особистість, з метою регуляції її поведінки і приведення у відповідність із загальноприйнятими у ньому нормами. Культура свободи реалізується у суспільстві, для існування якого не вимагається створення системи контролю і санкцій до особистості. Особистість сама вибирає способи своєї поведінки, які ніким не повинні оцінюватись і регулюватись. Кожному типу культури відповідає певний вид виховання ще з дитячого віку [5]. Традиції свободи-контролю у вихованні формують такі стилі пізнавальних процесів і активності дитини як залежність-незалежність. Тому у культурі контролю у дитини формується така властивість пізнавальних процесів і поведінки як залежність – тобто орієнтація на зовнішні

еталони оцінки. Така дитина добре засвоює правила мислення і поведінки і діє відповідно до них. У культурі свободи у дитини формується незалежний стиль у когнітивній сфері і поведінці. Відповідно ця дитина сама виробляє правила і принципи своєї активності і діє відповідно до них. Проблемою, навпаки, є пристосування до загальноприйнятих правил.

По-різному у цих культурах розв'язуються і проблемні ситуації. Культурі контролю необхідно постійно відстежувати ситуацію – вона нетерпима до невизначеності. А проблемна ситуація – це ситуація невизначеності. Дитина, вихована у культурі з високим рівнем контролю, комфортно може жити лише у несуперечливому світі зі стандартними способами вирішення типових завдань. Культура свободи відкриває дитині надзвичайно суперечливий світ, в якому відсутні стандартні способи розв'язання завдань. Відповідно, перша – активно використовує відомі алгоритми та стандарти, друга – створює нові способи вирішення проблемних ситуацій. Таким чином, здатність до творчого перетворення діяльності – це здатність вийти за межі відомих вимог, умов, способів.

Як було зазначено вище, у культурі контролю особистість, постійно орієнтуючись на зовнішні еталони оцінки, добре засвоює правила мислення і поведінки і завжди реалізує їх у своїй діяльності. У межах культури свободи формується незалежний від впливу соціального поля стиль мислення та поведінки особистості. Вона сама виробляє правила і принципи своєї діяльності та діє у відповідності до них. Як зазначає В. Шадріна, «дитина, яка виховується в традиції свободи є більш ініціативною, у той час як активність дитини, що контролюється, обмежена правилами цього типу культури» [8].

Адже саме в межах культури свободи людина ставиться до культурних традицій з позицій дослідника, а не сприймає їх некритично, як це відбувається у культурі контролю. Культура свободи формує особистість, оскільки вона відкриває перед нею суперечливий та надзвичайно мінливий світ, в якому панує невизначеність, а, отже, немає стандартних засобів вирішення проблем, що постійно виникають. Це спонукає особистість до пошуку та створення нових засобів подолання невизначеності. Здатність до творчого перетворення діяльності – це здатність виходу за межі існуючих правил, вимог, умов, засобів. Така здатність, як і здатність до перетворення власної життєдіяльності, є результатом виховання особистості у культурі свободи.

На нашу думку, культуру безпеки і ризик-орієнтоване мислення необхідно формувати в процесі навчання і виховання фахівців в умовах гармонічного поєднання культури контролю та свободи. За радянських часів свобода не була найвищою цінністю нашого суспільства, тому культуру свободи не можна сформувавши на ґрунті такої історичної спадщини та теперішніх соціокультурних реалій. В умовах сучасного українського суспільства, у зв'язку з послабленням контролюючих

функцій сім'ї, системи освіти, державних інституцій, у тому числі правових, сформувати культуру контролю теж не можливо і не потрібно.

Концепція культури безпеки системно впроваджується на вітчизняних АЕС, підприємствах авіаційного транспорту та підтримана іншими галузями, що потребує вдосконалення професійної освіти з безпеки життєдіяльності у вищих навчальних закладах. Адже, нормативно-правові акти з безпеки життєдіяльності (майже на 60 % розроблена більше ніж 20 років тому) і розроблені на їх базі типові програми нормативних дисциплін циклу безпеки життєдіяльності призначені для формування культури контролю і не гармонізовані, у переважній більшості, з міжнародним законодавством щодо промислової безпеки, професійної відповідальності персоналу на виробництві та професійного діалогу. У програмах практично не розглядаються питання формування у студентів відповідальності за особисту безпеку.

Висновки. При формуванні у майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах визначених типовими програмами нормативних дисциплін «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці», «Охорона праці в галузі», «Цивільний захист» загальнокультурних компетенцій виникають суттєві труднощі. Типові програми належним чином не враховують вимоги системного підходу до їх формування, соціально-політичні та економічні умови у нашій країні, передбачають, в основному, вивчення питань безпеки на колективному (професійному) рівні, і потребують подальшого вдосконалення.

Література

- 1. Буева Л. П.** Человек: деятельность и общение / Л. П. Буева. – М. : Политиздат, 1978. – 82 с.
- 2. Гуревич П. С.** Философия культуры : пособ. для студ. гуман. вузов / П. С. Гуревич. – М. : Аспект-Пресс, 1994. – 317 с.
- 3. Зоріна М. О.** До проблеми визначення актуальності й особливостей формування культури безпеки життєдіяльності / М. О. Зоріна // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2010. – № 8. – С. 149 – 153.
- 4. Ключевые** вопросы практики повышения культуры безопасности. Доклад Международной консультативной группы по ядерной безопасности. – Серия изданий по безопасности, INSAG -15. – Вена: МАГАТЭ, 2002. – 24 с.
- 5. Лебедева Н. М.** Введение в этническую и кросс-культурную психологию / Н. М. Лебедева. – М. : Издат. дом Ключ-С, 1999. – 223 с.
- 6. Орлова Э. А.** Введение в социальную и культурную антропологию / Э. А. Орлова. – М. : Изд-во МТИК, 1994. – 214 с.
- 7. Типові** навчальні програми нормативних дисциплін «Безпека життєдіяльності», «Основи охорони праці», «Охорона праці в галузі», «Цивільний захист». – К. : Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, 2011. – 72 с.
- 8. Шадрина В. В.** Воспитание субъектности в культурах свободы и контроля / В. В. Шадрина // Педагогические проблемы становления субъектности школьника, студента, педагога в системе непрерывного

образования : сб. науч. и метод. тр. / под. ред. Н. К. Сергеева, Н. М. Борытко. – Волгоград : Из-во ВГИПКРО, 2001. – Вып. 2. – С. 10–13.

Кобилянський О. В., Кобилянська І. М. Формування культури безпеки у студентів вищих навчальних закладів

В статті аналізується проблема формування загальнокультурних компетенцій у відповідності з типовою навчальною програмою нормативної дисципліни «Безпека життєдіяльності» для вищих навчальних закладів для підготовки бакалаврів зі всіх спеціальностей.

Ключові слова: безпека життєдіяльності, загальнокультурна компетентність, ризик.

Кобылянский А. В., Кобылянская И. Н. Формирование культуры безопасности у студентов высших учебных заведений

В статье анализируется проблема формирования общекультурных компетенций в соответствии с типовой учебной программой нормативной дисциплины «Безопасность жизнедеятельности» для высших учебных заведений для подготовки бакалавров по всем специальностям.

Ключевые слова: безопасность жизнедеятельности, общекультурная компетентность, риск.

Kobylyansky O., Kobylyanskaya I. Building a culture of safety in high school students

The paper analyzes the problem of the general cultural competence according to the typical curriculum of regulatory discipline "Safety" for higher education for bachelors of all specialties.

Keywords: life safety, general competence, risk.